Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 1
PEDAGOGIKA

PAHLAVON MAHMUD PEDAGOGIK QARASHLARIDA YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI

Ikboloy Atanazarovna Raxmanova*
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Axborot-resurs markazi direktor o'rinbosari
✉ ikboloyrahmanova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda Pahlavon Mahmudning ruboiylari va javonmardlikka oid qarashlarida ifodalangan ma'naviy-axloqiy g'oyalarning yoshlar tarbiyasidagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Mutafakkir merosidagi mardlik, halollik, adolat, saxovat, kamtarlik, nafsni tiyish, halol mehnat va insonparvarlik tamoyillari komil shaxsni shakllantiruvchi o'zaro bog'liq fazilatlar tizimi sifatida yoritiladi. Shuningdek, mazkur merosni muammoli tahlil, axloqiy vaziyatlar, loyiha faoliyati, tarixiy-madaniy muhit va raqamli ta'lim vositalari orqali o'rganish bo'yicha amaliy pedagogik tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar

Pahlavon Mahmud, ma'naviy tarbiya, axloqiy tarbiya, yoshlar, javonmardlik, futuvvat, komil inson, mardlik, halol mehnat, milliy qadriyatlar.

DOI: 10.5281/zenodo.21743310

KIRISH

Globallashuv, raqamli kommunikatsiyalar va tezkor axborot almashinuvi yoshlar dunyoqarashiga katta ta'sir ko'rsatayotgan hozirgi sharoitda ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlash, axloqiy tanlov uchun mas'uliyatini rivojlantirish hamda milliy qadriyatlarga ongli munosabatini shakllantirish ta'lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Bunday vazifani faqat umumiy nasihatlar bilan hal etib bo'lmaydi. Yosh shaxsning hayotiy tajribasi, mustaqil fikrlashi va real xulq-atvori bilan bog'lanadigan ta'sirchan ma'naviy manbalar zarur. Xalqimizning ko'p asrlik merosi, xususan, Xorazm zaminida yashab ijod qilgan Pahlavon Mahmudning badiiy-falsafiy qarashlari ana shunday pedagogik imkoniyatga ega.

Pahlavon Mahmud (1247-1326) xalq xotirasida shoir, mutafakkir, hunarmand va pahlavon sifatida saqlanib qolgan. Uning merosi shaxs kamoloti, ma'naviy poklanish, mardlik, saxovat va insoniy qadr-qimmat masalalarini badiiy-falsafiy tarzda yoritishi bilan ahamiyatlidir [2, B. 182-183]. Mutafakkirga oid manbalarda uning javonmardlik an'analari bilan bog'liqligi qayd etiladi. Javonmardlik shaxsiy kuch va imkoniyatni boshqalarga naf keltirish, ojizlarni qo'llab-quvvatlash, va'daga sodiq qolish, halol mehnat qilish va adolatni himoya etish bilan uyg'unlashtiradigan axloqiy tamoyildir [3, B. 189-190]. Shu jihatdan Pahlavon Mahmud qarashlari yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida tashkil etish uchun muhim manba bo'la oladi.

Tadqiqotning maqsadi Pahlavon Mahmud pedagogik qarashlaridagi yetakchi ma'naviy-axloqiy fazilatlarni tizimlashtirish hamda ularni yoshlar tarbiyasiga tatbiq etishning samarali shakl va usullarini asoslashdan iborat. Tezisni tayyorlashda tarixiy-qiyosiy tahlil, pedagogik talqin, mazmuniy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

Pahlavon Mahmud qarashlarining pedagogik mohiyati, avvalo, insonning o'zini o'zi tarbiyalashi

g‘oyasida ko‘rinadi. Uning ruboiylarida insonning tashqi mavqei yoki jismoniy qudratidan ko‘ra qalb pokligi, vijdon, sabr va o‘z nafsini boshqara olish qobiliyati ustun qo‘yiladi. Bu yondashuv zamonaviy pedagogikadagi refleksiya, o‘zini nazorat qilish, mas’uliyatli qaror qabul qilish va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar tushunchalari bilan mazmunan uyg‘unlashadi. Yoshning bilimli bo‘lishi muhim, biroq bilimni ezgu maqsadga yo‘naltirish, o‘z harakatining boshqalarga ta’sirini anglash va xato qilganda uni tan olish ma’naviy kamolotning asosiy belgilaridir.

Mutafakkir merosida nafsni tiyish o‘zini cheklash yoki hayot ne’matlaridan voz kechish emas, balki manmanlik, hasad, g‘azab, xudbinlik va shuhratparastlik kabi insonni ma’naviy jihatdan zaiflashtiruvchi holatlarni boshqarish sifatida talqin qilinadi. Bu fikr yoshlarni hissiy bosim, tengdoshlar ta’siri yoki virtual muhitdagi provokatsiyalar sharoitida ham ongli xulq tanlashga o‘rgatishda muhimdir. Shaxs o‘z istagini nazorat qila olsa, u o‘zgalarning huquqi va qadr-qimmatini hurmat qilishga, kelishmovchilikni zo‘ravonliksiz hal etishga va uzoq muddatli maqsadlar uchun sabr bilan mehnat qilishga qodir bo‘ladi.

Pahlavon Mahmud talqinidagi mardlik faqat jismoniy jasorat bilan cheklanmaydi. Haqiqatni aytish, adolatsizlikka befarq bo‘lmaslik, ojiz kishini himoya qilish, va’daga vafo qilish va qiyinchilikdan qochmaslik ham mardlikning muhim ko‘rinishlaridir. Shu sababli mutafakkir merosi yoshlarning fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Mardlikni kuch ishlatish emas, ezgulikni himoya qiluvchi ma’naviy qat’iyat sifatida tushuntirish ayniqsa muhim. Bu yondashuv yosh ongida “kuchli bo‘lish” tushunchasini boshqalarni bo‘ysundirishdan ko‘ra o‘zini boshqarish va himoyaga muhtoj insonga ko‘maklashish bilan bog‘laydi.

Mutafakkirning “Nokasga hamnishin bo‘lmagin zinhor” degan axloqiy ogohlantirishi insonning muhit tanlashiga, do‘stlik va hamrohliqning shaxs xulqiga ta’siriga e’tibor qaratadi [1, B. 19]. Bugungi yoshlar tarbiyasida bu fikr sog‘lom ijtimoiy muhit, ijobiy tengdoshlar guruhi va axborot manbalarini tanlash madaniyatini shakllantirish bilan bog‘lanadi. O‘quvchi yoki talaba kimga ergashayotgani, kimning fikrini namuna sifatida qabul qilayotgani va virtual tarmoqdagi qaysi kontentni muntazam kuzatayotgani uning qadriyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Halollik va adolat Pahlavon Mahmud qarashlaridagi tayanch axloqiy mezonlardandir. So‘z va amal birligi, birovning haqqiga xiyonat qilmaslik, halol rizq topish va o‘z mehnati natijasiga mas’ul bo‘lish yoshlar tarbiyasida aniq xulqiy ko‘rsatkichlarga aylantirilishi lozim. Ta’lim jarayonida bu tamoyillar akademik halollik, topshiriqlarni mustaqil bajarish, manbani to‘g‘ri ko‘rsatish, jamoaviy ishda vazifani vijdonan ado etish va baholashda adolatga rioya qilish orqali namoyon bo‘ladi. Adolat esa faqat o‘z huquqini talab qilish emas, balki boshqalarning huquqi va sha’nini ham e’tirof etishdir.

Saxovat va insonparvarlik javonmardlikning ijtimoiy yo‘nalishini belgilaydi. Saxovatni faqat moddiy yordam bilan cheklash to‘g‘ri emas; bilim ulashish, vaqt ajratish, ruhiy qo‘llab-quvvatlash, jamoa manfaatiga xizmat qilish va muhtoj kishiga amaliy yordam ko‘rsatish ham uning ko‘rinishlaridir. Mazkur qarash yoshlarni ko‘ngillilik faoliyatiga, mahalla va ta’lim muassasasidagi ijtimoiy tashabbuslarga jalb etish uchun mustahkam ma’naviy asos yaratadi. Pahlavon Mahmud merosida insonning qadri uning jamiyatga keltirgan foydasi, odamlar bilan munosabatidagi pokligi va ezgulikka sadoqati bilan belgilanadi [2, B. 184-186].

Mehnatsevarlik va hunar ham mutafakkirning tarbiyaviy qiyofasini ochuvchi muhim omildir. Pahlavon Mahmudning hunarmand sifatida tanilgani uning axloqiy qarashlari bilan amaliy hayoti o‘rtasidagi uyg‘unlikni ko‘rsatadi. Halol mehnat shaxsning iqtisodiy mustaqilligi bilan birga uning vijdoniy pokligi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini ham ta’minlaydi. Yoshlar tarbiyasida mehnatni faqat daromad topish vositasi emas, balki o‘z qobiliyatini ro‘yobga chiqarish, boshqalarga naf keltirish va shaxsiy intizomni shakllantirish maktabi sifatida talqin qilish zarur.

Kamtarlik Pahlavon Mahmud qarashlarida shaxsning o‘z qadrini pasaytirishi emas, balki yutuqlardan mag‘rurlanib ketmasligi, boshqalarning fikrini tinglashi va o‘z kamchiliklarini tan ola bilishidir. Bu fazilat tanqidiy fikrlash va refleksiv madaniyat bilan chambarchas bog‘liq. O‘z faoliyatini xolis baholay oladigan yosh xatodan saboq chiqaradi, konstruktiv tanqidni qabul qiladi va doimiy rivojlanishga intiladi. Shu tariqa kamtarlik passivlik emas, balki o‘z ustida ishlashga undovchi ichki intizom sifatida namoyon bo‘ladi.

TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISH YO‘LLARI

Pahlavon Mahmud merosini yoshlar ongiga singdirish ruboiylarni yod oldirish yoki mutafakkir hayotini sanalar asosida bayon etish bilan cheklanmasligi kerak. Tarbiyaviy natija matndagi g‘oyani yoshning real hayotiy tajribasi va shaxsiy tanlovi bilan bog‘lash orqali yuzaga keladi. Buning uchun, birinchidan, muammoli tahlil metodidan foydalanish maqsadga muvofiq. Mashg‘ulotda “Mardlik nima?”, “Halollik qiyin vaziyatda qanday namoyon bo‘ladi?”, “Inson o‘z nafsini qanday boshqaradi?” kabi savollar berilib, yoshlar turli fikrlarni dalillar asosida himoya qilishga undaladi. Bunday muloqot tayyor hukmni qabul qilishdan ko‘ra axloqiy tushunchaning mohiyatini anglashga yordam beradi.

Ikkinchidan, axloqiy vaziyat va keyslar samarali vosita bo‘la oladi. Masalan, do‘stning xatosini yashirish yoki uni to‘g‘ri yo‘lga boshlash, jamoaviy ishda shaxsiy manfaatdan voz kechish, internetdagi haqoratli munosabatga javob berish, topilgan buyumni egasiga qaytarish kabi holatlar Pahlavon Mahmud qarashlari asosida tahlil qilinadi. Yoshlar qarorning sababini, ehtimoliy oqibatini va uning adolat, halollik hamda insonparvarlik mezonlariga mosligini baholaydilar. Natijada axloqiy bilim amaliy qaror qabul qilish kompetensiyasiga aylanadi.

Uchinchidan, loyiha va ijtimoiy-amaliy faoliyatdan foydalanish lozim. “Javonmardlik haftaligi”, “Bir ezgu amal”, “Halol mehnat qadri”, “Mahallamdagi ibratli insonlar” kabi loyihalar nazariy g‘oyani real xulqqa aylantiradi. Ko‘ngillilik aksiyalari, keksalar va yordamga muhtoj oilalarni qo‘llab-quvvatlash, kutubxonada ma’rifiy tadbir tashkil etish, ekologik hashar yoki kitob ulashish tashabbuslari saxovat, hamjihatlik va mas’uliyat fazilatlarini amaliy faoliyatda mustahkamlaydi. Bunda bajarilgan ish hajmidan tashqari yoshning refleksiyasi, ya’ni u nimani anglagani va o‘z xulqida qanday o‘zgarish kuzatganini muhokama qilish muhimdir.

To‘rtinchidan, tarixiy-madaniy muhitning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish zarur. Pahlavon Mahmud majmuasi, Xiva muzeylari, kutubxona fondlari va elektron qo‘lyozmalar bilan tanishish asosida tashkil etilgan sayyor mashg‘ulotlar yoshlarning milliy merosga daxldorlik tuyg‘usini kuchaytiradi. Bunday mashg‘ulotlarda me’moriy yodgorlik yoki tarixiy shaxs haqida ma’lumot berishning o‘zi yetarli emas; asosiy e’tibor bu meros zamiridagi axloqiy qadriyatlarni anglash, ularni zamonaviy hayot bilan qiyoslash va shaxsiy xulosa chiqarishga qaratilishi kerak.

Beshinchidan, raqamli ta’lim vositalari mazmunni yoshlar uchun yaqin shaklda yetkazishga yordam beradi. Ruboiylar asosidagi qisqa videolar, podkastlar, infografikalar, elektron viktorinalar, raqamli hikoyalar va ijodiy taqdimotlar o‘quv motivatsiyasini kuchaytirishi mumkin. Biroq raqamli vosita maqsad emas, balki matnning ma’naviy mohiyatini chuqur tushunishga xizmat qiluvchi vosita bo‘lishi lozim. O‘quvchilar tayyor kontentni ko‘rish bilan cheklanmay, o‘zlari ruboiy mazmuniga mos podkast, videorolik yoki ijtimoiy loyiha yaratishlari tarbiyaviy jihatdan samaraliroqdir.

Mazkur usullarni qo‘llashda pedagogning shaxsiy namunasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Halollik, adolat va hurmat haqida gapirgan o‘qituvchi o‘z munosabati, baholashi va muloqotida ayni tamoyillarga amal qilmasa, tarbiyaviy ta’sir susayadi. Shu sababli Pahlavon Mahmud merosini o‘qitish jarayoni “bilim - munosabat - xulq” birligi asosida qurilishi kerak: yosh avval fazilatning mazmunini biladi, keyin unga shaxsiy munosabat bildiradi va nihoyat uni amaliy faoliyatda namoyon etadi. Bunday yondashuv mutafakkir g‘oyalarini tarixiy xotira doirasidan chiqarib, yoshlarning kundalik hayotiga bog‘laydi [2, B. 186-187].

XULOSA

Pahlavon Mahmud pedagogik qarashlarining markazida jismonan kuchli emas, balki ma’nan yetuk, vijdonli va jamiyatga foydali insonni tarbiyalash g‘oyasi turadi. Mutafakkir merosidagi mardlik, halollik, adolat, saxovat, kamtarlik, nafsni tiyish, mehnatsevarlik va insonparvarlik alohida fazilatlar emas, balki komil shaxsni shakllantiruvchi yaxlit axloqiy tizimdir. Ushbu tizim yoshni ezgulikni ongli ravishda tanlashga, o‘z xatti-harakati uchun javob berishga, boshqalarning qadr-qimmatini hurmat qilishga va el-yurt manfaatiga xizmat qilishga undaydi.

Ta’lim muassasalarida Pahlavon Mahmud ruboiylarini muammoli tahlil, axloqiy keyslar, loyiha faoliyati, ko‘ngillilik, tarixiy maskanlarga sayyor mashg‘ulotlar va raqamli ijodiy topshiriqlar bilan uyg‘un holda o‘rganish maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuv milliy merosni zamonaviy pedagogik jarayon bilan bog‘laydi, yoshlarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini boyitadi va javonmardlik fazilatlarining kundalik

xulqda namoyon bo‘lishiga xizmat qiladi. Demak, Pahlavon Mahmud merosi yosh avlod tarbiyasida tarixiy qadriyat sifatida emas, balki bugungi kunning ijtimoiy va ma’naviy muammolariga javob beradigan amaliy pedagogik manba sifatida o‘rganilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pahlavon Mahmud. Ruboiylar / Nashrga tayyorlovchi T. Jalolov. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1979. - 55 b.

2. Raxmanova I.A. Pahlavon Mahmud merosida shaxs kamoloti va tarbiyaviy g‘oyalar talqini // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali. B seriya. - 2026. - 8(2). - B. 182-187. DOI: 10.70728/b.series.v08.i02.028.

3. Kalandarov Sh.S. Pahlavon Mahmud ma’naviy-ma’rifiy g‘oyalari // Pedagogik mahorat. - 2024. - № 12. - B. 189-193.

4. Komilov N. Tasavvuf. - Toshkent: Movarounnahr, 2009.

5. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Pahlavon Mahmud” maqolasi. - Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti.